

УДК 65.01(075.8):338.24

О.В. Каховська

кандидат економічних наук, доцент
Дніпропетровський регіональний інститут державного управління
НАДУ при Президентіві України**МЕХАНІЗМ ОПОДАТКУВАННЯ В СОЦІАЛЬНІЙ ДЕРЖАВІ
ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОСТІ**

Розглянуто та з'ясовано зміст категорії "соціальність". Досліджено вплив на "соціальність" такої детермінанти соціальної держави, як оподаткування доходів громадян. Визначено необхідність перегляду механізму оподаткування доходів найманих працівників з метою підвищення платоспроможності низькодохідних децильних груп населення і зміни тим самим асиметрії в доходах.

Ключові слова: соціальна держава, соціальність, тлумачення, оподаткування, вплив, оцінка, деструкції, регулювання.

I. Вступ

Країни світової спільноти сьогодні перебувають на різних рівнях суспільної динаміки. Проте в кожній з них з тією чи іншою мірою повноти реалізується соціальна спрямованість розвитку. При цьому спостерігається велике різноманіття форм соціально-суспільного устрою та механізму забезпечення в них соціальності. Однак у більшості випадків органічно вписаним у систему суспільних відносин щодо соціальних аспектів розвитку постає такий суспільний інститут, як соціальна держава. Теоретична конструкція поняття "соціальна держава" надана німецьким державознавцем та економістом Л. фон Штейном ще в середині XVIII ст. Згідно з його формулою, сутність соціальної держави зводиться до "...зобов'язання підтримувати абсолютну рівність у правах для всіх суспільних класів, для окремої самовизначеної особистості, завдяки своїй владі. Вона зобов'язана сприяти економічному та суспільному прогресу всіх своїх громадян, оскільки, урешті-решт, розвиток одного виступає умовою розвитку другого, і саме в цьому змісті мова йде про соціальну державу" [8, с. 584]. З того часу теорія соціальної держави пройшла певний шлях розвитку, підкріпившись практикою реалізації ряду її моделей у різних країнах.

Згідно з Конституцією, Україна також є соціальною державою. Але механізм досягнення в ній соціальних цілей розвитку порівняно з іншими країнами, які стали взірцем добробутної динаміки, є досить специфічним. Справа в тому, що основним інструментом забезпечення соціальності в суспільстві є його соціалізація, у забезпеченні рівня якої країна, порівняно із часом перебування в складі СРСР, відійшла на

більш помірковані позиції. Ідеологія соціальної держави, так би мовити, неосоціалізаційного типу для національної економіки вимагала активного включення наукової думки в процеси визначення сутності такого інституту та технології його функціонування.

Треба констатувати, що із самого початку розбудови на національних теренах економічної системи з домінуванням у ній сфери соціальних відносин вчені зосередили увагу на впровадженні в ринковий механізм елементів соціальності внаслідок поступки суспільної форми забезпечення основ життєдіяльності індивідуальній. Попередні дослідження та публікації в цьому контексті, започатковані такими відомими вченими, як А. Амоша, А. Гальчинський, З. Галушка, В. Геєць, О. Грішнова, А. Гриценко, В. Гришкін, Н. Деєва, Ю. Зайцев, Б. Кваснюк, Е. Лібанова, В. Новіков, О. Новікова, Л. Тимошенко та інші, характеризуються достатньою насиченістю різних думок та створенням наукових шкіл щодо пошуку прийнятної для країни органічної єдності людини й суспільства, формування таких суспільних конструкцій, які мали б задіяти для задоволення потреб населення потенціал феномену соціалізації. Проте в прагненні збалансування життєвого рівня переважної частини населення країни через утвердження й удосконалення механізму забезпечення соціальності йому так і не було надано якостей реального важеля впливу на соціальну динаміку.

II. Постановка завдання

Адекватна відповідь на вимоги часу лежить у площині акцентуації наукової думки стосовно сутності соціальності на тлі суто національних особливостей активізації економічної діяльності на основі задіяння потенцій ринкового механізму господарювання з одночасним запровадженням заходів із

соціалізації економіки та чітким визначенням детермінант її підтримання. До останнього часу наука концентрує зусилля у сфері розподілу та перерозподілу створеного валового продукту, а практика їх осмислення все більше схиляється до формування неопатерналістського типу держави. Разом з тим звуження економічного діапазону щодо виконання державою власного соціального призначення свідчить про її абстрагування від детермінант, що реально впливають на соціальність і через це стримують рух шляхом соціального прогресу. Тобто йдеться про достатньо мірою не осмислений механізм оподаткування доходів суб'єктів економіки, який скопійований за аналогами розвинутих країн і імплементований в економічну систему без надання йому якостей щодо створення потенцій отримання більшого з наявного у формуванні добробутної бази членів суспільства.

Метою статті є обґрунтування сутності соціальності на сучасному етапі розбудови соціальної держави на національних теренах, виокремлення деструктивних якостей оподаткування в його забезпеченні та окреслення шляхів суспільної динаміки, оптимально обмеженої соціальними чинниками економічного зростання.

III. Результати

Із часу введення в науково-практичний обіг поняття "соціальна держава" були розставлені досить неоднозначні акценти в питанні визначення змісту та природи "соціального". Пояснень появи множини тлумачень може бути декілька, але всі їх можна звести, перш за все, до факту зіткнення з достатньо ємною масою наукових розробок з політичним підтекстом і без такого, які виходили за межі однієї галузі науки, чи то різноманітним ракурсам розгляду цієї категорії в рамках конкретної науки та суспільних реалій.

Проте в цілому термін "соціальність" концептуально так і не був визначений. У процесі соціогенезу його розуміння не стало однозначним і загальноновизнаним. До того ж для опису його природи використовували досить широкий лексичний діапазон. Це підкреслює погляд на категорію "соціальність" як на складне системне утворення з багатоманітними характеристиками, кожна з яких хоч і відображає суттєві його сторони в розкритті змісту, але не є всеохопною. З метою цілісного осмислення природи формування "соціальності" нами було узагальнено окремі його змістовні характеристики, обґрунтовані різними авторами. На наш погляд, соціальність слід тлумачити як організоване ззовні на тривалий термін регулювання гетерогенних відносин між двома і більшою кількістю індивідів або владою, бізнесом і домогосподарствами, що склали-

ся закономірно, пов'язані з умовами та засобами розширеного відтворення й потребують інтегрального поєднання їх суперечливих інтересів у діючому правовому полі через механізми зменшення або усунення деструктивних відмінностей у доходах за результатами діяльного спілкування.

Досвід країн з розвинутою ринковою економікою та порівняно достатня для висловлення власних позицій практика національного господарювання свідчать про те, що розбудова соціальної держави із соціальною зорієнтованістю за ринкових умов неможлива без державного втручання. Необхідність такого акту віднаходить пояснення у відсутності гарантій ринку щодо реалізації права людини на життя за стандартами добробуту. При цьому динаміка економічного зростання й зміни добробуту на краще визначається не силою та повноваженнями держави, а її здатністю вбачати й підтримувати паростки нового, більш плідного та результативного як в економіці, так і в соціальному житті. Як ринок різниться формами, так і держава повинна мати у своєму арсеналі набір форм та засобів для того чи іншого втручання в господарське й суспільне життя.

Зазначимо, що суб'єктами економіки є підприємства, населення й органи державного управління та місцевого самоврядування. Їх функціонування та взаємодія вибудовуються через задоволення інтересів. У спробі забезпечити себе ресурсами для здійснення виробничої діяльності безпосередні продуценти вступають в економічні відносини між собою, домогосподарствами й владою. Домогосподарства поставляють на ринок праці основну продуктивну силу суспільства, а саме працівника. Підприємства за допомогою найманих працівників створюють суспільно необхідну продукцію, виконують необхідні роботи та надають послуги. Вироблена продукція надходить на ринок як споживчі товари та послуги. Кошти, які отримують виробники, слугують базою для розрахунків за спожиті ресурси, робочу силу та нагромадження. Отримана працюючими членами домогосподарств заробітна плата спрямовується на відтворення робочої сили та забезпечення життєдіяльності непрацюючих осіб. Безумовно, наведений зміст відносин між суб'єктами економіки не є повним і розглядає їх тільки в рамках загальної взаємодії.

До функцій органів влади входить створення умов для ефективного функціонування суб'єктів економіки (забезпечення правової бази, формування в необхідному руслі коопераційних зв'язків, стимулювання певних видів економічної діяльності та територій тощо) і запровадження певних регуляторів (перерозподіл доходів, корегування розподілу ресурсів, забезпечення економічної стабі-

льності й стимулювання економічного зростання) у необхідному руслі для забезпечення активності підприємств і домогосподарств. Але створення умов подібного плану опосередковано фінансовими ресурсами держави, обсяг яких формується діючими податками, оскільки, крім них, легітимно вилучити частину доходів бізнесу і громадян у бюджет правова держава не може. Ми не заперечуємо історично виписаного призначення податку забезпечувати наповнення державної скарбниці. Проте податки, навіть тоді, коли вони вводяться за фіскальними мотивами, об'єктивно чинять досить різні впливи на економіку й міру її соціальності.

Джерелом надходжень до бюджетів зведеного бюджету виступають податки, найбільш потужними з яких є податок з доходів фізичних осіб, податок на прибуток підприємств, податок на додану вартість, акцизний податок та плата за землю. Станом на кінець 2010 р. доходи зведеного бюджету досягли тільки 73,1% від рівня 1990 р. [2]. Постає питання: чому їх справляння не вивело на потенціал початку 1990-х рр. На наш погляд, українська економіка у витоках запровадження податкової системи не могла й не була готова до її сприйняття.

Заробітна плата, безперечно, є основним, але не єдиним джерелом формування доходів членів вітчизняних домогосподарств з переходом до ринкового господарювання.

Грошові доходи за обсягом і мірою їх диференціації виступають важливим показником економічного й соціального добробуту суспільства через відтворення тих благ і послуг, які можна придбати на них упродовж певного періоду часу. Можна впевнено стверджувати, що оскільки призначення доходів – задовольняти особисті потреби населення, вони власне і є тією базою, яка виступає джерелом формування нерівності. Оцінювання диференціації населення за рівнем грошових доходів здійснюється на підставі розподілу населення на певні групи. Найбільш широке застосування в групуванні населення за доходами віднайшли децилі. Упродовж 2001–2010 рр. половина домогосподарств, що наповнюють нижню частину децильних груп, отримували не більше ніж 31,1%. Разом з тим у цих нижніх децильних групах нараховувалося понад 60% усіх домогосподарств країни. З погляду розподілу доходів 1–5 децильних груп населення належать до бідних [6, с. 443]. До того ж більше ніж чверть загальної маси грошових доходів припадало на децильну групу з найвищими доходами [2].

Проте існує досить інформативний добробутно-диференційний зріз розшарування суспільства, який потребує врахування при дослідженні питання забезпечення соціальності в розвитку. Йдеться про супровід нері-

вності в доходах їх абсолютними значеннями з розрахунку на члена домогосподарства та у зв'язку з діючими мінімальними соціальними стандартами.

За нашими розрахунками, у 2001 р. при розбіжності доходів найбільш і найменш забезпечених домогосподарств у 9,8 раза середній дохід одного члена пересічної української сім'ї становив 180 грн. При цьому бюджет задоволення мінімальних фізіологічних потреб людини в продовольчих і непродовольчих товарах та послугах або прожитковий мінімум був визначений на рівні 311,3 грн [2]. Але ситуація щодо нерівності посилювалася фактом того, що 50% домогосподарств нижніх децилів були спроможними за рівнем доходів забезпечувати грошові витрати з розрахунку на члена сім'ї в межах 90 грн. А це рівень, у 3,5 раза менший від прожиткового мінімуму. У цих домогосподарствах порівняно із середньостатистичною сім'єю споживалося в 4 рази менше м'яса і м'ясопродуктів, у 2,1 раза – молока і молочних продуктів, у 2,3 раза – яєць, у 2,3 раза – риби і рибопродуктів, у 2,2 раза – цукру, у 1,9 раза – овочів та баштанних культур, у 3,1 раза – фруктів, ягід, горіхів, винограду. Навіть низькокалорійних продуктів харчування на ці сім'ї припадало менше, зокрема, картоплі – в 1,3 раза та хліба і хлібопродуктів – в 1,4 раза [2]. Загалом 77,1% домогосподарств здійснювали середньодушові сукупні витрати за місяць нижче від прожиткового мінімуму [2].

Якщо вести мову про рівень витрат верхньої, десятої, децильної групи, то вони перевищували за доступною статистикою 360 грн, і порівняно з тією половиною населення, яка здійснювала витрати в межах 90 грн на особу, споживали у 7,3 раза більше м'яса і м'ясопродуктів, у 3,1 раза – молока і молочних продуктів, у 3,2 раза – яєць, у 4 рази – риби і рибопродуктів, у 5,9 раза – фруктів, ягід, горіхів, винограду [2].

У 2009 р. при зниженні децильного коефіцієнта фондів до 6,1 диференціація домогосподарств за можливостями наближення до мінімальних стандартів життя практично не зменшилася. За умови дії прожиткового мінімуму у 2009 р. на рівні 638,5 грн половина домогосподарств нижніх децильних груп мала можливість за доходами здійснювати грошові витрати з розрахунку на одного члена сім'ї на 7,6% менші від цього стандарту [2]. Але досягнуті позитиви більшою мірою пояснюються штучним стримуванням зростання мінімальних соціальних стандартів, ніж фактами реалізації політики економічного зростання. Зменшення рівня прожиткового мінімуму впродовж 2001–2009 рр. означає не що інше, як зменшення купівельної спроможності п'яти нижніх децильних груп населення і його входження в зону злиденності.

Як стверджують деякі дослідники, з урахуванням приховування доходів від оподаткування розрив між високо- і малозабезпеченим населенням становить не менше ніж 20–25 разів [5, с. 151]. Розрахунки, проведені нами на базі офіційної статистики, дають змогу стверджувати, що реально середньодушовий дохід у вищій децильній групі порівняно з аналогічним показником нижчої децильної групи був у 2000 р., за нашими розрахунками, вищим у 627,5 раза, а у 2009 р. – у 1093,0 раза [2]. Загальною вимогою для всіх країн, які обрали соціально зорієнтований шлях за умови достатності грошових доходів для підтримання рівня життя за зразками мінімальних цивілізаційних стандартів найменш забезпеченої частини населення, розрив між доходами 10% найбільш багатих прошарків населення і 10% найбільш бідних не може перевищувати 8 разів [4, с. 413], а за ствердженням інших – 10 разів [1, с. 241].

Посилення різниці в доходах можна пояснити переходом на пропорційну модель їх оподаткування, яка стимулює легалізацію й отримання більш значних доходів. Але разом з тим пропорційна модель оподаткування є антисоціальною, оскільки вона не сприяє не тільки викориненню несправедливої нерівності, а навіть деякому її зниженню.

Паралельно із цим деструктивним в аспекті забезпечення соціальності моментом оподаткування доходів громадян країни постає й інший, який пов'язаний з платоспроможністю нижніх децильних груп населення.

У західній науковій думці склалася позиція, за якою посилення державного втручання в процеси розподілу та перерозподілу ВВП через введення певних видів податків стосовно виробничих ресурсів та збільшення суми податкових платежів було названо “податковим клином” (tax “wedge”). Колектив авторів Університету імені Матєя Бела (Словачина) та Інституту державного управління (Угорщина) зміст клину зводять до різниці “...між номінальною заробітною платою (сукупною, або платою, отриманою до оподаткування) та виплачуваною заробітною платою (після оподаткування), зменшує реальну ставку заробітної плати та втручається у вибір між отриманням доходів і вільним часом...” [3, с. 180].

Не зупиняючись спеціально на еволюції механізму формування та оподаткування доходів в Україні, ми встановили міру відмінності між нарахованою й отриманою пересічним найманим робітником заробітною платою станом на кінець 1997 та 2010 рр. Розрахунки за чинними нормативно-правовими актами 1997 р. свідчать, що пересічний робітник отримував 61,3% з формально нарахованої йому заробітної платні, а у 2010 р. – тільки 58,9%.

Якщо оподатковуваним товаром є заробітна плата, то міра вилучення з неї спонукає робітника зменшити споживання й знизити тим самим планку власного добробуту. За даними Державної служби статистики, населення, яке складало перший дециль, споживало у 2010 р. порівняно з високодоходним децилем у 4,4 раза менше м'яса і м'ясопродуктів, у 3,4 раза – молока і молочних продуктів, у 2,5 раза – риби і рибопродуктів, у 5,3 раза – фруктів, ягід, горіхів, винограду [2]. Але при цьому головним є відчутне зниження обсягів інвестування й валової доданої вартості галузей споживчого комплексу.

С. Фішер, Р. Дорнбуш і Р. Шмалензі в контексті запровадження податкового клину акцентують увагу на тому, що “...податок зменшує бажання працювати...” та “...податок діє як негативний стимул до праці...” [7, с. 384]. Тому зрозуміло, що засоби й способи регулювання споживчого попиту мають відповідати труднощам трансформаційного періоду й бути зорієнтованими на використання в умовах високої невизначеності та динамічності економічних, соціальних, екологічних і технологічних процесів людської діяльності.

IV. Висновки

Можна стверджувати, що оподаткування виступає базовою складовою механізму визначення реальних доходів населення та життєвого рівня в цілому, а відповідно й соціальності. Більше того, через категорії, як “податок”, “оподаткування”, “охоплення оподаткуванням”, безпосередньо стикуються особисті, колективні та суспільні інтереси в різних поєднаннях компонент “витрати – податки – доходи”.

Мабуть, в умовах визначально низького рівня та в цілому політики оплати праці роботодавцями не існує іншого шляху до послаблення нерівності в доходах, як забезпечення зайнятості членів домогосподарств. Але цього в економічному просторі країни не відбувається. За такої ситуації природно припустити, що запровадження оподаткування й відрахувань від заробітної платні до різних фондів соціального спрямування та підвищення їх рівня призводить до скорочення дохідності не тільки робочої сили, а й технічного капіталу, тобто формальної заробітної плати та прибутку до оподаткування. Зрозуміло, що з їх запровадженням безпосередньо виробництво, інвестування та ефективність використання ресурсів до певної міри втрачають свою привабливість для власників робочої сили й капіталу.

Список використаної літератури

1. Гусаров Ю.В. Управление динамикой неравенности / Ю.В. Гусаров. – М. : Экономика, 2003. – 382 с.
2. Державна служба статистики України : офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

3. Державні фінанси: теорія і практика перехідного періоду в Центральній Європі : [пер. з англ.]. – К. : Основи, 1998. – 542 с.
4. Національна економіка : підручник / [за ред. П.В. Круша]. – К. : Каравела ; Піча Ю.В., 2008. – 416 с.
5. Социальная политика : учебник / [под общ. ред. Н.А. Волгина]. – М. : Экзамен, 2003. – 736 с.
6. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / [за ред. В.М. Гейця] ; Ін-т екон. прогнозування. – К. : Логос, 1999. – 500 с.
7. Фишер С. Экономика : [пер. с англ.] / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. – М. : Дело ЛТД, 1993. – 864 с.
8. Штейн Л. фон. Учение об управлении и право управления с сравнением литературы и законодательств Франции, Англии и Германии / Л. фон Штейн. – СПб. : А.С. Гиероглифов, 1874. – 674 с.

Стаття надійшла до редакції 07.05.2012 р.

Каховская Е.В. Механизм налогообложения в социальном государстве как детерминанта обеспечения социальности

Рассмотрено содержание категории “социальность”. Исследовано влияние на “социальность” такой детерминанты социального государства, как налогообложение доходов граждан. Определена необходимость пересмотра механизма налогообложения доходов наемных работников в целях повышения платежеспособности низкодоходных децильных групп населения и изменения тем самым асимметрии в доходах.

Ключевые слова: социальное государство, социальность, толкование, налогообложение, влияние, оценка, деструкции, регулирование.

Kakhovska O. Mechanism of taxation in the social state as a determinant sociality providing

The essence of the category “sociality” is considered. Influence on “sociality” of such determinant of the social state as taxation of citizens’ profits is investigated. The necessity of revision of the taxation mechanism of the hired workers profits is distinguished in order to increase solvency of lowprofit groups of population and change the asymmetries in profits.

Key words: social state, sociality, interpretation, taxation, influence, estimation, destructions, adjusting.